

UOT 902

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2024.1.127>

TOĞRUL XƏLİLOV

QƏRBI AZƏRBAYCAN VƏ QARABAĞ QAYAÜSTÜ TƏSVİRLƏRİNİN NAXÇIVAN PARALELLƏRİ

Qayaüstü təsvirlər qədim maddi mədəniyyət nümunələrimiz içərisində çox maraqlı və elmi əhəmiyyət daşıyan artefaktlardır. Onlar ibtidai incəsənət nümunələri olmaqla yanaşı, ulu əcdadlarımızın məişət və təsərrüfatını, dini-ideoloji görüşlərini, maddi və mənəvi mədəniyyətini əks etdirir. Qayaüstü rəsmlərə yer kürəsinin müxtəlif yerlərində rast gəlmək olur. Məqalədə Qərbi Azərbaycanda və Qarabağda olan bir qrup qayaüstü təsvirlərin Naxçıvanda Gəmiqaya təsvirləri ilə müqayisəsi aparılaraq öyrənilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, hər üç bölgədəki qayaüstü təsvirlər mövzu rəngarəngliyi, süjetləri və böyük bədii dəyəri ilə elmi əhəmiyyət daşıyır. Naxçıvanda olduğu kimi, Qərbi Azərbaycanda və Qarabağda qayaüstü təsvirlərin yaxın bənzərlərinin prototürk mədəniyyətində geniş yayılması bu torpaqların tarixən türklərə məxsus olduğunu, onların prototürk mədəniyyətinin şah əsərləri olduğunu sübut edir.

Açar sözlər: *Qərbi Azərbaycan, Qarabağ, Naxçıvan, qayaüstü təsvir.*

Giriş: Qayaüstü təsvirlər qədim maddi mədəniyyət nümunələrimiz içərisində çox maraqlı və elmi əhəmiyyət daşıyan artefaktlardır. Onlar ibtidai incəsənət nümunələri olmaqla yanaşı, ulu əcdadlarımızın məişət və təsərrüfatını, dini-ideoloji görüşlərini, maddi və mənəvi mədəniyyətini əks etdirir. Qayaüstü rəsmlərə yer kürəsinin müxtəlif yerlərində rast gəlmək olur. Pamir və Tyan-Şan dağlarında, İspaniya və Skandinaviyada, Kareliyada, Sibirdə, Orta Asiyada, Altayda, Saxara səhrasında, Cənubi Qafqaz ərazisində və digər yerlərdə qayaüstü təsvirlər var.

Cənubi Qafqaz ərazisində qədim qayaüstü rəsmlərin ilk nümunələri hələ müharibədən əvvəlki illərdə respublikamızın ərazisində – Qobustanda tapılmışdı. 1939-cu ilin baharında İ.M.Cəfərzadə Bakı şəhərinin cənub-qərbində yerləşən Cingirdağın ətəyindəki Yazılıtpə adlı yerdəki qayaların üzərində keçi, ceyran, maral, at, it və s. rəsmləri qeydə almışdır [3, s. 7]. İ.M.Cəfərzadənin rəhbərliyi ilə 1940-1941-ci illərdə də bu ərazidəki abidələrin tədqiq edilməsi məqsədilə ekspedisiyalar təşkil etmişdir. Ekspedisiyalar dövründə hər dəfə bir çox yeni təsvirlər qeydə alınmışdır. Böyük Vətən müharibəsi illərində tədqiqat işləri dayandırılsa da, müharibədən sonra davam etdirilmişdir. İ.M.Cəfərzadə Qobustan arxeoloji abidələrinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur. Qobustan qayaüstü rəsmlərinin tədqiqi ilə C.Rüstəmov da məşğul olmuşdur. O, 1965-ci ildən 1968-ci ilədək bu sahədə aparılan arxeoloji ekspedisiyaya rəhbərlik etmişdir. Tədqiqatlar nəticəsində üzərində 2500 təsvir olan 300-dək daş qeydə alınmışdır. Bu dövrdə – 1948-ci ildə İ.M.Cəfərzadə ilk dəfə olaraq Abşeronda Zirə qəsəbəsi yaxınlığında üzərində keçi təsvirləri olan daşlar aşkar etmişdir [3, s. 8-9].

Qarabağ torpağındakı Kəlbəcər yaylaqlarında 1970-ci ildə arxeoloq Q.İsmayılzadə tədqiqat apararaq bu ərazidəki Alagöl, Zaxagöl və Qaragöl sahillərində, həmçinin Pəriçinqıl, Ayıçinqıl, Lülpər, Gəlinqaya, Yazıurdu, Taxta, Sarımsaqdağ sahələrində 4000-dən artıq müxtəlif süjetli qayaüstü rəsmlər aşkar etmişdir [15, s. 91-96.]. 1976-cı ildə Kəlbəcərdə aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı bir çox yeni qayaüstü təsvirlər qeydə alınaraq tədqiqata cəlb edilmişdir [14, s. 550-551]. Yeni rəsmlərin çoxu dəniz səviyyəsindən iki-üç min metrədən artıq

yüksəklikdə yerləşən Zalzaxgölün və Qaragölün sahillərində tapılmışdır. İlk tədqiqatlarda belə rəsmlərin Ayıçınqılı, Pəriçınqılı və Taxta adlanan yerlərdə də olması aydınlaşdırılmışdır. Təkcə Qaragöl yaxınlığındakı çınqıllıqda 800-ə yaxın təsvir qeydə alınmışdır [4, s. 58]. Kəlbəcərin əsas hissəsi dördüncü dövrün vulkanik dağlıqlarından ibarətdir. Qayaüstü təsvirlər əsasən sönmüş vulkanların kraterləri təşkil edən dağ gölləri sahillərində qeydə alınmışdır. Bu göllərin sahiləni rayonları obsidian, çaxmaqdaşı, mərmər yataqları və müxtəlif süxurlarla zəngindir. Bu süxurların mövcud olması qədim zamanlardan insanların burada məskunlaşmasının başlıca səbəblərindən bir olmuşdur.

Qərbi Azərbaycandakı Qarakilsə rayonu ərazisində qeydə alınmış qayaüstü təsvirlər xronoloji cəhətdən iki qrupa ayrılır. Birinci qrup təsvirlər e. ə. V-IV minilliklərə, ikinci qrup təsvirlər isə e. ə. III-II minilliklərə aiddir. Soyuqbuluq qayaüstü təsvirləri eyni adlı kəndin yaxınlığında, Armudlu və Qaçaqqırılan dərələrindədir [2, s. 13-14]. Kəlbəcərdəki qayaüstü təsvirlər kimi onlar da, bu bölgənin o vaxtkı heyvanat aləmini (maral, tur, at, pələng, it, canavar, ayı və s.) məişət və təsərrüfat həyatını, bədii estetik düşüncə tərzini, dini ideoloji görüşlərini əks etdirir.

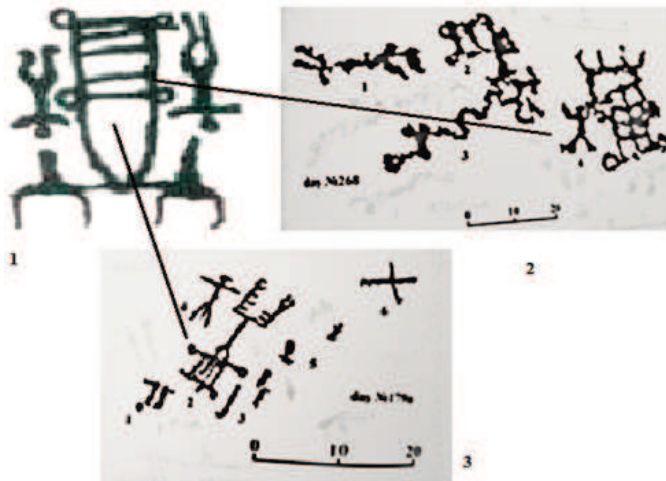
Gəmiqaya abidəsi Ordubad rayonunun Tivi və Nəsirvaz kəndlərindən şimal-şərqdə, dəniz səviyyəsindən 3906 metr yüksəklikdə yerləşir. İlk dəfə 1967-ci ildə geoloqlar tərəfindən aşkar olunmuşdur. 1968-ci ildə abidəni tədqiqatçı alim V.H.Əliyev qeydə almış, onun haqqında ilk elmi məqaləni yazmışdır [153]. Abidənin sistemli tədqiqinə 70-ci illərdə, ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana siyasi rəhbərliyinin birinci dövründə başlanılmışdır. 1971-ci ildə Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti Gəmiqayada tədqiqat işlərinin aparılmasını, elmi albomun nəşr edilməsini, elmi-kütləvi filmin çəkilməsini qərara almışdır. 1970-1987-ci illərdə Gəmiqayada aparılan tədqiqatlar zamanı e. ə. IV-I minilliklərə aid bir çox qayaüstü təsvir aşkar edilmişdir. Gəmiqayada aparılan tədqiqatlar 2002-2003-cü illərdə və sonrakı dövrlərdə də davam etdirilmişdir. Tədqiqatlar zamanı Gəmiqayada 136, 58 hektar ərazidə 2040 vulkanik mənşəli bazalt daşların üzərində 7432 təsvirin olduğu müəyyən edilmişdir [1, s. 11].

Qərbi Azərbaycan qayaüstü təsvirlərini Naxçıvandakı Gəmiqaya təsvirləri ilə müqayisəli şəkildə öyrənərkən məlum olur ki, hər iki bölgədəki təsvirlər mövzu rəngarəngliyi, zəngin süjetləri və böyük bədii dəyəri ilə diqqəti cəlb edirlər. Bu yerlərin qədim sakinləri ibtidai daş alətlərdən istifadə etməklə möhkəm qayalar üzərində məişət və təsərrüfat səhnələrini, müxtəlif vəhşi heyvanları təsvir edən gözəl rəsmlər çəkməmişdilər. Onlar heyvan, insan, araba təsvirlərindən, sxematik formada çəkilmiş simvolik işarələrdən, astral rəsmlərdən və s. ibarətdir.

Gəmiqayada qırxdan çox araba rəsmi var. Onlar dördtəkərli və ikitəkərli çəkilmişdir (tab. I, daş № 30; tab. III, daş № 4) [5, s. 18]. Onların yaxın bənzəri Azərbaycanın digər yerlərində, o cümlədən Qərbi Azərbaycan ərazisində də qeydə alınmışdır. Belə qayaüstü təsvirlərdən birini dördtəkərli araba rəsmi təşkil edir. Aparılan müqayisəli araşdırma zamanı məlum olur ki, Qərbi Azərbaycan ərazisindəki Qarakilsə qayaüstü təsvirləri ilə Gəmiqaya abidəsindəki qayaüstü təsvir arasında yaxın bənzərlik hər iki abidədə dördtəkərli arabanın və insanın eyni formada qoşqu qüvvəsi ilə birgə çəkilməsidir (şəkil 1).

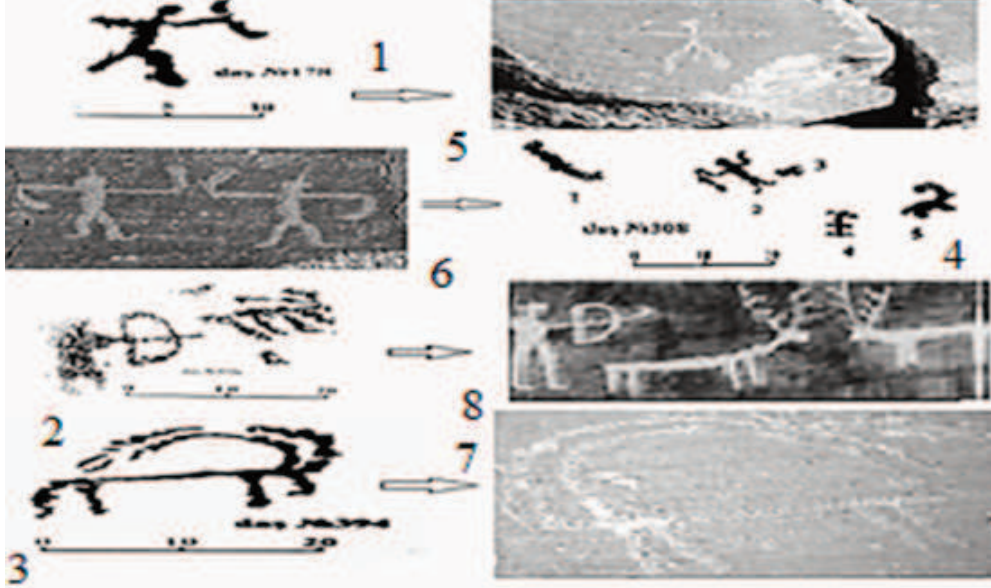
Bu təsvir insanların həyat tərzini əks etdirməklə yanaşı, həm də arabadan istifadə edilmə mədəniyyətinin tarixinin, bu mədəniyyətin harada və necə formalaşması məsələsini öyrənmək baxımından mühüm elmi əhəmiyyət daşıyır. Qeyd olunan məsələ ilə bağlı araşdırma apararkən məlum olur ki, bunun “Bir heyvan qoşma mədəniyyəti” [9, s. 395], “Atlı araba mədəniyyəti” [13, s. 166] ilə bağlı olması haqqında mənbələrdə müxtəlif məlumatlar var. Bu məsələ ilə bağlı B.Tuncay, F.Ağasıoğlu, N.Müseiyibli, V.G.Childe, T.S.Piggott, Y.A.Şervda, A.Speiser və J.Qavrada, L.Volley və digər tədqiqatçılar araşdırma apararaq müxtəlif fikir irəli sürmüşlər.

N.Müseybli Azərbaycanın Eneolit dövrü abidələrindən (Leylatəpə, Böyük Kəsik, Qalayeri, II Poylu, Polutəpə) aşkar edilmiş gil təkər modellərinə əsaslanaraq arabadan istifadə edilmə mədəniyyətinin hind-avropa arealından Qafqaza yayılması haqqında fikirlərin heç bir elmi əsasının olmadığını qeyd etmişdir [6, s. 84-85]. A.Spenser və J.Qavrada apardıqları tədqiqatlar zamanı əldə olunmuş arxeoloji materiallara istinad edərək, təkərin, arabanın ilk dəfə e. ə. 5000-ci ildə Mesopotamiyada (İkiçayarasında) icad edildiyini qeyd etmişlər. A.Speiser və J.Qavradanla yanaşı L.Volley də bu istiqamətdə tədqiqat aparmışdır. A.Speiser və J.Qavrada, L.Volley apardıqları tədqiqatlar nəticəsində qeyd etmişlər ki, arabalar əvvəlcə ikitəkərli, sonra isə dördtəkərli düzəldilmişdir. Şumerlər arabanı “kağni” adlandırmışlar. Ondən e. ə. 3500-cü ildə əsasən yük daşımaq üçün istifadə etmişlər. E. ə. 2800-cü ildə onlar ikitəkərli arabadan döyüş arabası kimi istifadə etmişlər. E. ə. 2500-cü ildə isə ikitəkərli araba dördtəkərli araba ilə əvəz olunmuşdur. Araba təkərləri əvvəlcə barmaqsız, düz formada düzəldilmişdir. E. ə. 2000-ci ildə onları barmaqqlı formada hazırlamışlar [18]. Çinli tarixçi Sui Beihayi Tanrı, Altay dağlarında, Monqolustanda, Şərqi və Qərbi Türküstandakı abidələrdən aşkar olunmuş arabaların hun mədəniyyətinə aid olduğunu, e. ə. 2000-800-ci illərdə arabanın türklər tərəfindən geniş istifadə edildiyini qeyd etmişdir [8, s. 524]. Sui Beihayinin fikri ilə bağlılıq təşkil edən məlumat F.Rəşidəddinin “Oğuznamə”sində, Göytürk kitabələrində də vardır. F.Rəşidəddinin “Oğuznamə”sində qeyd olunan məlumat belə əks olunmuşdur: “... digər bir qövmdə, düşmənləri yağma edib qənimət (olcay) yığıdqlarından, heyvanlar bunları daşımaq üçün gəlib çatmadığından “qanqlı”lar düzəlttilər. Bundan əvvəl təkərlər yox idi. Arabanı ilk dəfə bunlar düzəlttilər. Əşyaları, yükləri və qənimətləri bunun üzərinə qoyaraq daşydılar, getdilər. Oğuz bu səbəbdən onlara “qanqlı”, “yəni arabaçılar” adını verdi” [10, s.19]. Göytürk kitabələrində qeyd edilmişdir ki, “hunlarla yanaşı Şərqi Türküstandakı Tanrı Dağları ilə Altay Dağları arasındakı ərazilərdə yaşamış qədim türk tayfalarından olan kaocilər də ikitəkərli, ətrafları örtülü olan arabalardan geniş istifadə etmişlər” [7, s. 174]. E.Emel qeyd etmişdir ki, hunlar təkərli arabalar düzəltmişlər. Bu təkərli, çadırqlı arabalardan istifadə onlar üçün əlverişli olmuşdur [9, s. 210]. Mənbələrdə olan məlumatları və tədqiqatçıqların fikirlərini müqayisəli şəkildə araşdırdıqda məlum olur ki, istər Qərbi Azərbaycanda, istərsə də Naxçıvanda qeydə alınmış qayaüstü təsvirlərdəki araba təsvirləri təsadüfən çəkilməmişdir. Onlar qədim türklərə aid olan “Araba mədəniyyəti” ilə bağlılıq təşkil edərək, bu mədəniyyətin Qərbi Azərbaycanı və Naxçıvanı da əhatə etdiyini sübut edir.

Şəkil 1. 1 – Qarakilsə qayaüstü təsvirləri (Ələkbərli, 2007); 2, 3 – Gəmiqaya qayaüstü təsvirləri (Müseybli, 2005).

Araba təsvirləri ilə yanaşı, insan, heyvan təsvirləri arasında da yaxın bənzərliyin olduğunu müşahidə etmək mümkündür. Onlar insanların həyat təzi, dini-ideoloji görüşləri ilə bağlılıq təşkil edən müxtəlif süjetləri əks etdirmişdir (şəkil 2).

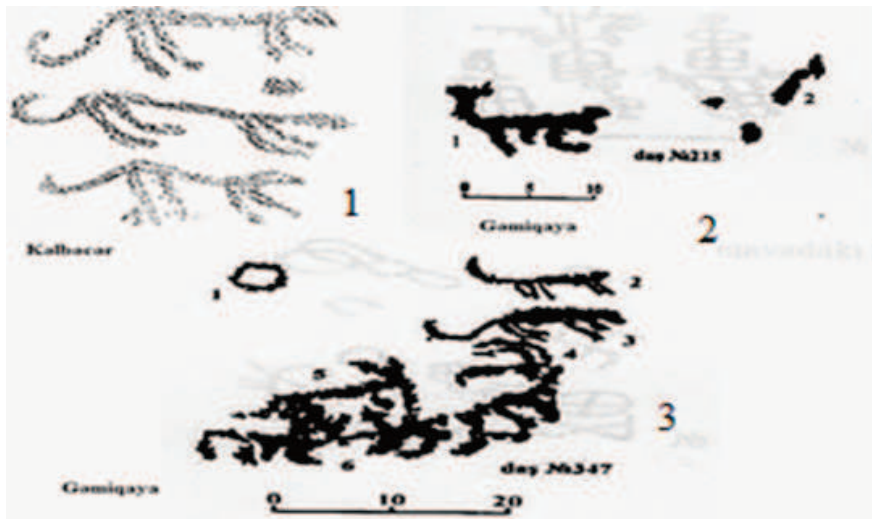

Şəkil 2. 1-4 – Gəmiqaya qayaüstü təsvirləri (Müseyibli, 2005), 6 – Soyuqbulaq (Ələkbərli, 2007); 5, 7 – Qarakilsə (<https://www.holamon.cat/az/qarakils-petroqliflri#nanogallery/nanogallery>).

Qərbi Azərbaycan ərazisində olduğu kimi Qarabağ torpağındakı qayaüstü təsvirlərin arasında da Naxçıvandakı Gəmiqaya petroqlifləri ilə oxşarlıq təşkil edən təsvirlərin olduğunu müşahidə etmək mümkündür. Belə maraqlı qayaüstü təsvirlərdən birini it təsviri təşkil edir (şəkil 3). Digər qayaüstü təsvirlər kimi onlar da müxtəlif süjetdə çəkilmişdir. Qulaqsız it təsvirlərindən bir qismi sadə çəkilərək bu heyvanın adi hərəkətini (hürməsinə) əks etdirmişdir. Bəzi rəsmlər isə bir qədər mürəkkəb kompozisiyada təsvir edilmişdir. Bu təsvirlərdə maraq doğuran cəhətlərdən birini onların qulaqsız şəkildə verilməsi təşkil edir. İtlərin qulaqsız verilməsi faktı onların əhliləşdirilmiş, çoban iti olduğunu, onun insanların həyatında necə yer tutduğunu öyrənmək baxımından əhəmiyyət daşıyır. Qeyd olunan məsələ ilə bağlı araşdırma apararkən məlum olur ki, itin insanların təsərrüfat həyatında geniş yer tutması onların dini-ideoloji görüşlərinə də təsir etmişdir. Buna görə də, bir çox arxeoloji abidələrdə itin insanla birlikdə dəfn edilməsi faktı qeydə alınmışdır. Naxçıvanda I Kültür Eneolit dövrü təbəqəsində [12, s. 46, 49], Son Tunc-Erkən Dəmir dövrünə aid Sarıdərə nekropolunda [25, s. 23], Şərqi Anadoludakı Yoncatəpə [16, 154-155] nekropollarında və digər abidələrdə də qeydə alınmışdır.

Qərbi Azərbaycan, Kəlbəcər qayaüstü təsvirləri ilə Gəmiqaya təsvirləri arasında yaxın bənzərlik təşkil edən rəsmlər içərisində keçiyə təsviri də özünəməxsus yer tutur. Onların bir qrupu arasında yaxın bənzərlik ondan ibarətdir ki, təsvirlərdə keçinin buynuzları yarım dairəvi şəkildə, arxaya qatlanmış formada verilmişdir. Bu tip təsvirlər Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətində geniş yayılmışdır (Quseynov, 1989, 99). Digər qayaüstü təsvirlər kimi onlar da qədim dövr maddi və mənəvi mədəniyyətimizi öyrənmək üçün mühüm elmi əhəmiyyət daşıyır. Aparılan müqayisəli araşdırma zamanı məlum olur ki, it təsvirləri kimi, keçiyə təsvirləri də

təsadüfən çəkilməmişdir. Onlar insanların təsərrüfat həyatı ilə yanaşı, dini-ideoloji görüşlərini öyrənmək üçün mühüm elmi əhəmiyyət daşıyır. Keçi təsvirlərinin yayılma arealı ilə bağlı araşdırma apararkən məlum olur ki, bu heyvan türklərin maddi və mənəvi mədəniyyətində mühüm yer tutmuşdur. Keçinin Türk mədəniyyətində özünəməxsus yer tutması əfsanə və rəvayətlərlə yanaşı, oğuz tayfalarının damğa işarələrində (“elik” damğası) özünü göstərmişdir. Dağ keçisi damğasının Orxan-Yenisey abidələrində, Asiya və Avropanın kitabələrində, qayaüstü təsvirlərdə aşkar edilməsinə əsaslanaraq bəzi tədqiqatçılar qeyd etmişlər ki, türk etnosları keçi motivini Monqolustandan və Sibirdən başlayaraq Qərbi doğru yaymışlar. Türklərin gətirdikləri hər yerə keçi ilə əlaqədar inanclarını və adət-ənənələrini aparması nəticəsində Asiya ilə yanaşı, Avropada da keçi kultu yayılmışdır. Azərbaycanla yanaşı, Qazaxıstan, Çin, Altay, Qırğızıstan, Türkmənistan, İran, Türkiyə və digər yerlərdəki qayaüstü təsvirlərin çoxunu dağ keçisi rəsmi təşkil edir.

Şəkil 3. 1 – Kəlbəcər (İsmayılzadə, 2009); 2, 3 – Gəmiqaya qayaüstü təsvirləri (Müseybli, 2005).

Nəticə: Aparılan müqayisəli araşdırma nəticəsində sonda onu qeyd etmək olar ki, hər üç bölgədəki qayaüstü təsvirlər mövzu rəngarəngliyi, süjeti və böyük bədii dəyəri ilə elmi əhəmiyyət daşıyır. Naxçıvanda olduğu kimi, Qərbi Azərbaycandakı və Qarabağdakı qayaüstü təsvirlərin yaxın bənzərlərinin prototürk mədəniyyətində geniş yayılması bu torpaqların tarixən türklərə məxsus olduğunu, onların prototürk mədəniyyətinin şah əsərləri olduğunu sübut edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyev N. Gəmiqaya rəsmləri, Naxçıvan: Əcəmi, 2020, 576 s.
2. Ələkbərli Ə.Y. Qərbi Azərbaycan abidələri. Bakı: Nurlan, 2007, 272 s.
3. Fərəcova M. Azərbaycan qayaüstü incəsənəti. Bakı: Aspoliqraf, 2009. 384 s.
4. İsmayılzadə Q. Ulu dağların daş salnaməsi / Arxeoloqun çöl gündəliyindən. Bakı, Xəzər Universitetinin Nəşriyyatı, 2009, s. 55-63.
5. Müseyibli N.Ə. Gəmiqaya. Bakı: Çəşioğlu, 2004, 320 s.

6. Müseyibli N. Leylatərə mədəniyyətinin qəbir abidələri və dəfn adətləri. Bakı: Nafta-Press, 2014, 140 s.
7. Исмаилов Г. К историко-культурной интерпретации древних наскальных изображений на территории Азербайджана / Институт Археол. АН.СССР. Проблемы изучения наскальных изображений в СССР. Москва, 1990, с. 91-96.
8. Исмаилов Г. Исследование петроглифов на Кельбаджарском высокогорье / Археологические открытия 1985 г. Москва: Наука, 1987, с. 550-551.
9. Baheddin Ö. Türk Kültür Tarihine Giriş. I c., b. 2, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 2000, 452 s.
10. Behayi S. Xinjiang Yanhua (Doğu Türkistan Kaya Resimleri). Urumchi: Doğu Türkistan Güzel Sanatlar ve Fotoğrafçılık Yayınevi, 1994, 613 p.
11. Emel E. Türk Sanatında At / Türkler. 4 c., Ankara: Yeni Türkiye yayınları, 2002, s. 210-245.
12. Rəşidəddin F. Oğuznamə / Tərtibçi İ.M.Osmanlı. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, 2003, 108 s.
13. Şayan U.Ş. Türk Kültüründe At Arabası (At Arabalarının Dili) // Bilig, kış, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, 2005, sayı 32, s. 165-178.
14. Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку: ЭЛМ, 1982, 314 с.
15. Алиев В. Гемигая – сокровищница тайн. Баку: Вышка, 1968.
16. Belli O., Konyar E. Excavations of Van Yondatepe Fortress and Necropolis (1997-1999) / Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000). Istanbul, 2001, pp. 151-156.
17. Tekerlek. [Elektron resurs] URL: <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/tekerlek-156>.
18. Qarakilsə qayaüstü təsvirləri. [Elektron resurs] URL: <https://www.holamon.cat/az/qarakils-petroqliflri#nanogallery/nanogallery>

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: x.toqrul@gmail.com

Togrul Khalilov

NAKHCHIVAN PARALLELS OF PETROGLYPHS OF WESTERN AZERBAIJAN AND KARABAKH

Rock paintings are among the most interesting and scientifically significant archaeological materials among examples of our ancient material culture. In addition to the fact that they are examples of primitive art, they reflect the life and economy, religious and ideological views, material and spiritual culture of our ancestors. Rock paintings can be found in different parts of the world. The article analyzes and studies the comparison of a group of rock paintings of Western Azerbaijan and Karabakh with the paintings of Gemigaya in Nakhchivan. It has been determined that rock paintings in all three regions are of scientific importance due to the variety of subjects and great artistic value. As in Nakhchivan, the wide distribution of rock paintings in Western Azerbaijan and Karabakh in proto-Turkic culture proves that these lands historically belong to the Turks and are masterpieces of proto-Turkic culture.

Keywords: *Western Azerbaijan, Karabakh, Nakhchivan, petroglyphs.*

Тогрул Халилов

**НАХЧЫВАНСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ ПЕТРОГЛИФОВ ЗАПАДНОГО
АЗЕРБАЙДЖАНА И КАРАБАХА**

Наскальные рисунки относятся к числу наиболее интересных и научно значимых археологических материалов среди образцов нашей древней материальной культуры. Помимо того, что они являются образцами первобытного искусства, они отражают быт и хозяйство, религиозно-идеологические воззрения, материальную и духовную культуру наших предков. Наскальные рисунки можно найти в разных уголках мира. В статье анализируется и изучается сравнение группы наскальных изображений Западного Азербайджана и Карабаха с рисунками Гемигая в Нахчыване. Определено, что наскальные рисунки во всех трех регионах имеют научное значение в силу разнообразия сюжетов и большой художественной ценности. Как и в Нахчыване, широкое распространение наскальных рисунков в Западном Азербайджане и Карабахе в прототюркской культуре доказывает, что эти земли исторически принадлежат тюркам и являются шедеврами прототюркской культуры.

Ключевые слова: *Западный Азербайджан, Карабах, Нахчыван, петроглифы.*

(Tarix elmləri doktoru, professor Abbas Seyidov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 05.02.2024

Son variant 06.03.2024